

HUAN HOSE MILJAS
I HUAN LUIS ARSUAGA

Sapijens
razgovara sa
neandertalcem

Prevela
Dragana Bajić

■ Laguna ■

Naslov originala

Juan José Millàs & Juan Luis Arsuaga

LA VIDA CONTADA POR UN SAPIENS A UN NEANDERTAL

Copyright © 2020, Juan José Millàs,
c/o Casanovas & Lynch Literary Agency, S. L.

Copyright © 2020, Juan Luis Arsuaga,
c/o MB Agencia Literaria, S. L.

Translation copyright © ovog izdanja 2022, LAGUNA

**Sapijens
razgovara sa
neandertalcem**

SADRŽAJ

<i>Nula.</i>	Poseta pradedovima	9
<i>Jedan.</i>	Cvetanje žutilovke	13
<i>Dva.</i>	Ovde je sve neandertalsko	17
<i>Tri.</i>	<i>Lucy in the sky</i>	29
<i>Četiri.</i>	Salo i mišić	32
<i>Pet.</i>	Revolucija malog	42
<i>Šest.</i>	Čudesni dvonožac	54
<i>Sedam.</i>	Ponovo osnivamo Vetoniju	75
<i>Osam.</i>	Nema časovničara	93
<i>Devet.</i>	Plišana superigračka	106
<i>Deset.</i>	Dva klizača	117
<i>Jedanaest.</i>	Sve sama deca	120
<i>Dvanaest.</i>	Poverenje u očinstvo	133
<i>Trinaest.</i>	Davni otisci stopala	151
<i>Četrnaest.</i>	Nije tako prosto kako izgleda	170
<i>Petnaest.</i>	Čudesna ishrana	179
<i>Šesnaest.</i>	Da pređemo u budućnost	193
	<i>O autorima</i>	205

NULA.

POSETA PRADEDOVIMA

Jednog dana, pre dosta godina, bio sam u Atapuerki i po povratku kući, kad su me pitali odakle dolazim, odgovorio sam:

– Iz posete pradedovima.

To iskustvo mi je promenilo život. Vratio sam se s ubeđenjem da između navodno dalekih stanovnika poznatog preistorijskog nalazišta i mene postoji izuzetna telesna i umna sličnost.

Osetio sam to kao što se oseća rana.

Vekovi koji su nas delili bili su sitnica u poređenju s hiljadama godina koje su nas spajale. Mi ljudska bića proveli smo devedeset pet odsto svog postojanja u Preistoriji. Samo što smo se prizemljili, što bi se reklo, u to krajnje kratko vremensko razdoblje koje zovemo Istorijom. To znači da je, na primer, pismo izmišljeno juče mada je staro pet hiljada godina. Ako bih zatvorio oči i ispružio ruku, mogao bih prstima da dotaknem drevne stanovnike

Atapuerke i oni bi mogli da dotaknu mene. Oni su sada u meni, a ja sam još onda bio u njima.

Otkriće me je sasvim poremetilo.

Preistorija ne samo da nije bila stvar prošlosti, već se potresno odlikovala sadašnjošću. Događanja iz te epohe ticala su me se više nego ona iz mog veka jer su ga bolje objašnjavala. Pribavio sam, dakle, osnovnu biblioteku o tome i počeo da čitam. Kako obično biva, što sam više učio, to se moje neznanje više širilo. Čitao sam i čitao, ne posustajući, jer je paleolit droga, a neolit druga droga, a neandertalci su treća droga, i ja sam se obreo na ivici višestruke zavisnosti od opijata kad sam shvatio, s obzirom na moje godine i intelektualna ograničenja, da nikad neću imati dovoljno znanja da napišem originalnu knjigu kao što sam posle putovanja u Atapuerku nameravao.

Kakvu knjigu?

Nemam pojma. Jednom bi to bio roman, drugi put esej, treći put hibrid eseja i romana. A ponekad i reportaža ili dugačka poema.

Odbacio sam svoj naum, iako ne i drogu.

U međuvremenu su se odvijale druge stvari. Na primer, objavio sam jedan roman, pa su me pozvali u Burgos da ga predstavim u „Muzeju ljudske evolucije“ vezanom za nalazište u Atapuerki. Tad sam upoznao paleontologa Huana Luisa Arsuagu, naučnog direktora muzeja i jednog od dva direktora nalazišta. Arsuaga je bio ljubazan da me kao vodič povede u obilazak ustanove kojom je rukovodio. Nekoliko njegovih knjiga činile su deo moje osnovne biblioteke o preistoriji ili o evoluciji, a čitao sam ih lakomo, mada ne uvek i uspešno koliko zaslužuju zato što paleontolog ne pravi mnogo ustupaka pri pisanju. Drugim rečima, kao čitaocu nije mi uvek bilo lako da se postavim na visinu Arsuage kao autora.

Nasuprot tome, kao usmeni pripovedač činio mi se smelim, zavodljivim, veštım. Slušao sam ga doslovce ushićeno jer je u svake dve-tri rečenice postizao divljenja vredan izražajni pogodak. Poželeo sam da prisvojim takav govor koji je na neki način bio i moj. Sem toga, primetio sam da u pričanju o preistoriji pominje sadašnjost kao što je kad govori o sadašnjosti polazio od preistorije. Sve u svemu, brisao je bespravno uvedene granice koje nam je u pogledu ta dva perioda usadilo u glave tradicionalno obrazovanje, pa je i ne znajući to snažio moje osećanje bliskosti sa našim precima. Slušajući ga primetio sam da između onda i sada postoji neprekinutost u koju sam bio zarobljen osećanjima, ali koju mi je bilo teško racionalno da izrazim.

Prošlo je još godinu dana tokom kojih sam i dalje čitao i čitao, sve dok nisam uspeo, bar tako mislim, da napravim pukotine u tankom staklenom oknu koje me je delilo od preistorijskih predaka.

U oknu koje me je delilo od mene samog.

Objavio sam novi roman i uspeo da udesim da me ponovo pozovu da ga predstavim u „Muzeju ljudske evolucije“. Takođe sam svoje izdavače zamolio da mi, ako je moguće, organizuju ručak s Arsuagom.

Ručali smo.

Kod glavnog jela, zahvaljujući hrabrosti ulivenoj ispijanjem tri-četiri čaše vina Ribera del Duero, odlučio sam da pređem na stvar.

– Slušaj, Arsuaga, ti si sjajan pripovedač. Neznalica-ma kao što sam ja objašnjavaš bolje kad govoriš nego kad pišeš.

– To je zbog časova – primetio je. – Moraš da se dovijaš na hiljade načina da studenti ne bi zaspali.

– Reč je o tome – nastavio sam – da bismo ti i ja mogli da se udružimo i progovorimo o životu.

– Kako da se udružimo? – upitao je.

– Ovako: ti mene odvedeš na neko mesto, kuda hoćeš: na neko arheološko nalazište, u prirodu, u porodilište, u pogrebno preduzeće, na izložbu kanarinaca...

– I?

– I pričaš mi šta je to što gledamo, objašnjavaš mi. Ja prisvojim tvoj govor. Svarim ga, izaberem materijal iz njega, uobličim ga i pretočim u pisani oblik. Smatram da bismo došli do sjajne priče o životu.

Arsuaga je nalio čašu vina, počutao nekoliko trenutaka, a zatim smo nastavili s jelom i razgovorom: o svojim planovima, o tome šta nam se sviđa a šta ne volimo, o svojim osujećenostima... Učinilo mi se da ga moj predlog nije zainteresovao, pa se pravi da ga nije čuo. U redu, pomirio sam se s tim, nastaviću i dalje da pokušavam sâm.

No kad je pristigla kafa, pažljivo me je pogledao, pomalo zagonetno se osmehnuo i lupio šakom o sto rekavši:

– Uradićemo to.

I uradili smo.

JEDAN.

CVETANJE ŽUTILOVKE

– Ovo je asfodel, cvet besmrtnosti s jelisejskih polja. Ako se jednog jutra probudiš, a svuda oko tebe bude ovo cveće, znači da si mrtav.

Posmatram bele latice biljke koje mi se poput priviđenja otvaraju pred očima i pitam se, s obzirom na obilje cvetova, nismo li gospodin koji mi upravo govori i ja mrtvi. Gospodin je Huan Hose Arsuaga, čovek paleontolog. Ja sam Huan Hose Miljas, paleontologizovani čovek.

Nagoveštaj naše smrti bodri me da pratim naučnika koji već zalazi u prisnost sveta rastinja nižih predela pod kojim se kriju nepravilnosti tla, pa se nije lako održati na nogama. Penjemo se ka uzvisini iznad male uvale u obliku slova V čijim dnom protiče rečica. Arsuaga se žustro kreće gotovo nevidljivom stazom koju utire među cvećem. Nastojim da idem njegovim stopama, ali ne uspevam uvek u tome, pa se saplicem i padam, a neću da izustim

nijedno *jao* kako bih izbegao da se on okrene i iznenadi me u ponižavajućem položaju.

Najzad on stiže na vrh, zaustavlja se i čeka da ga sustignem pa da mi pokaže granitnu stenu oblika koji podseća na binu velikog pozorišta. Zavesa je od slapova prozirne vode. Oko vidi; uvo čuje; unutrašnjost nosa se vlaži; koža odgovara pokretom zahvalnosti na tananom vodoravnom orošavanju koje dopire od obrušavanja vode i osvežava nas. Sva čula su u iščekivanju jer tu su izazovi za svih pet, a i za više kad bismo ih imali.

Radi čega smo došli ovamo? U načelu, da bismo videli vodopad, možda i da bi vodopad video nas. Na trenutak, pod veličanstvenim suncem 14. juna u pet po podne shvatam da sam tokom života bio razveden od prirode. Osećam da mi se bude čula, zadužena da opažaju drhtaje iz dubine te prirode a zakržljala od pomanjkanja upotrebe, da bi mi nekoliko sekundi, možda i jednu desetinu sekunde, pružila ogromno saglasje sa samim sobom i sa okruženjem.

Zdravo, vodopadu, kažem ne otvarajući usta. Dobro došao, Huanho, odgovara mi on telepatski. Možda sam, na kraju krajeva, zaista mrtav.

U stvari, ne sećam se slične sprege podražaja: mirisa mnoštva bilja, njegove hromatske raznovrsnosti, zvučne svežine vodene zavese, novine udisanja vazduha bez olova, zujanja insekata u letu... Na pamet mi pada, šta da se radi, reklama za parfeme. Svako je, čak i na onom svetu, žrtva svojih odrednica. E pa lepo, ovom prilikom nisam na kauču, pred televizorom, ovom prilikom sam usred reklame, kao da su me drogirali. Obreli smo se u dubinama hrama bez zidova.

– A šta je priroda ako nije hram? – pretpostavljam da bi Arsuaga rekao da je progovorio.

Otišli smo da iskažemo poštovanje vodopadu, ali pre svega da budemo svedoci cvetanja žutilovke, biljke iz čije stabljike u ovo doba godine pupe cvetovi različitih žutih tonova koji pejzažu daju jedinstveni sjaj Rotkovog platna. Život na trenutak gubi zloćudnu stranu, preteći lik. Tog časka život se pretvorio u puko pomeranje, a ja sam činio njegov deo, deo životnog pomeranja. Tako su mi misli postajale povremeno žute poput žutilovke, a povremeno bele poput asfodela, a tu i tamo modre poput lavande, ali i zelene kao trava ili cvasti klasja kojima je predeo bio prošaran. A svaka boja je pružala beskonačnu raznolikost tonova kojima se moj um kretao sporošću senke oblaka nad žutilovom travom.

Cvetanje žutilovke.

Za mesec dana, možda i ranije, kad sunce upeče, ti žuti prelive će zgasnuti s veličanstvenošću kojom umire sve što je sitno.

– Ništa slađe od bežanja iz škole – reče tad Arsuaga.

Tako je i bilo. Pobjegli smo iz škole jer mislim da je u to vreme tog 14. juna on trebalo da bude na univerzitetu Komplutense i da ispravlja testove, a ja kod kuće u nastojanju da napišem prve redove romana čiji me likovi dozivaju već mesecima. Umesto toga, nalazili smo se u klancu Somosijera, na oko devedeset pet kilometara od Madrida i na oko hiljadu i po metara visine i uživali smo u nepredviđeno slobodnom danu.

– Ovde je pre nekih dvesta pedeset miliona godina bila planina visoka kao Himalaji, pa je pretrpela eroziju. To što sad gledamo njeni su koreni – prosvetljuje me paleontolog dok krećemo nazad. – Ovaj predeo, sasvim skorašnji, ishod je napuštanja stočarstva. Šiprag je zatro pašnjake. U Španiji – dodaje bez predaha – razlikuju se dva dugačka perioda: prvi protiče od neolita do 1958, do razvojnih

planova tehnochrata iz organizacije *Opus Dei*. Polja su do tada bila mesta puna ljudi, puna glasova, život u prirodi nije bio tužan, bilo je dece. Polja su bila kao ulice. Godine 1970. polja su se ispraznila, na njima nije ostao niko. Nijedna evropska zemlja nema više od pet odsto seoskog stanovništva.

– Naravno – potvrdio sam pazeći da se ne sapletem.

– Uzgred, zaboravio sam da ti kažem da moraš da pročitaš knjigu *Zašto sam pojeo svog oca*.

– Dobro, a o čemu je? – upitao sam kao da to nije bilo sažeto u naslovu.

– Ti samo pročitaj. Napisao ju je Roj Luis. Pogledaj ove hrastove. Nedaleko odavde je i šuma breza.

DVA.

OVDE JE SVE NEANDERTALSKO

Ponovo sam se našao s Arsuagom dve nedelje kasnije. U međuvremenu, nagoveštaj da sam umro dolazio mi je i odlazio, ali kad je dolazio krio sam ga od porodice i okruženja. Pravio sam se živim, vodio sam normalan život i nastavljao da šaljem članke novinama za koje radim. Mnogi su napisani kao sa onog sveta mada mi ni jedan čitalac na to nije skrenuo pažnju. Moram da dodam da je u tim danima postojanje, osim značenja koje mu je ranije nedostajalo, poprimilo izuzetnu osvetljenost.

Paleontolog je po mene došao pred kućna vrata malo pre podneva i sad smo njegovim nisanom putovali ka madridskoj planini.

– Prirediću ti iznenađenje – rekao je.

Vozio je on da bih ja mogao da hvatam beleške u maloj svesci crvenih korica koju sam pre dosta godina kupio u jednoj knjižari u Buenos Ajresu i koju sam čuvao da u njoj

napišem neku genijalnu poemu za koju se činilo da će mi doći a nije došla. Više je i ne čekam.

Izvesno vreme smo ćutali i slušali radio na kome su demantovali neku novinarsku patku koja je kružila o jednoj poznatoj ličnosti.

– Mi smo spletkaroška vrsta – primetio je Arsuaga povodom vesti – iako je spletkarenje omalovaženo jer se povezuje s ogovaranjem, a to su različite stvari. Ogovaranje služi da se šefovi drže pod nadzorom. Kad neki rukovodilac uradi nešto što protivreči uobičajenom mišljenju, on postaje žrtva ogovaranja. Šta misliš kako su se tokom evolucije okončala starešinstva zasnovana na sili?

– Nemam pojma – rekao sam.

– Okončana su kamenovanjem. Mi smo jedina vrsta koja precizno baca predmete. Preistorijski ljudi su razvili sposobnost koju šimpanze nemaju. Tokom evolucije gađanje je od suštinske važnosti. Razvija nervni sistem i mišiće. Razlog što šimpanze ne obrađuju materijale nije kognitivnog reda, njima nedostaje neophodna koordinacija pokreta.

Paleontolog je okrenuo glavu i pogledao me da se uveri da ga pratim. Ja sam mu lako pokazao na put da ga podsetim da on vozi. Kad mi je opet pokazao profil, utvrdio sam da je to profil ptice na kome se ističe nos. Pre dosta vremena, mislim preko radija, čuo sam kad je pričao da je isturen nos specifična crta ljudskog lica. Kod ostalih primata je spljošten. Od tada uvek s izvesnim čuđenjem posmatram taj prilepak na ljudima, pa i na sebi kad se ogledam. Ako čovek bolje pogleda, reč je o zanimljivom dodatku. Zakrpa nasred lica. Arsuagin nos, kako reko, pridaje mu ptičiji izgled. Zubi u lakom neredu doprinose takvom utisku. A i njegova kosa, seda i zamršena, liči na krestu nekih tropskih ptica.

Paleontolog je uzdahnuo, osmehnuo se s izrazom nostalgije i nastavio:

– Istoričari ne pridaju dovoljno važnosti sposobnosti bacanja kamenja. Pogodak u lobanju može da ubije hijenu. Psi beže kad se sagnemo da uzmemo kamen jer ako ih pogodi u čeljusti izbiće im zube. Bacanje kamena je vrlo ozbiljna stvar. Ničemu ti ne služi što si veći snagator ako ostali članovi grupe znaju da gađaju kamenjem.

– David protiv Golijata – palo mi je na pamet.

– Eto ti – nastavio je. – Snaga je zamenjena politikom zahvaljujući kamenju. Ogovaranje je naše kamenje. Neko-ga lišava ugleda i oduzima mu sposobnost da postane predvodnik.

– A spletkarenje?

– Spletkarenje je način prinude kojom se sprečava da neko odstupi od pravila. Ima vrlo tlačiteljsku ulogu, naročito u malim zajednicama. Pogledaj ovu žutilovku. Bušinnac već nije takav.

Stupamo u dolinu Losoja kojom protiče istoimena reka, u planini Guadarami na severoistoku madridske oblasti.

– Planina Guadarama – rekao je menjajući temu razgovora – nije ni najviša ni najlepša, ali je najprosvetljenija. Svi pesnici i mislioci regeneracionizma* su o njoj pisali. Regeneracionisti nisu bili pisci koji su se okupljali po kafanama, bili su vezani za prirodu. Oni su najbolji deo španske kulture XX veka. Po završetku građanskog rata na prirodu i sport je počelo loše da se gleda. Posle rata intelektualci nisu odlazili u prirodu. Pogledaj nadesno: to je Penjalara.

---

* Ideološka stuja na razmeđi XIX i XX veka, raznorodnih stremljenja ali objedinjena temom propadanja i oporavka španske nacije posle katastrofe izazvane gubljenjem i poslednje kolonije 1898. (Prim. prev.)

Pogledao sam nadesno i uzgred krišom bacio pogled na sat. Bilo je vreme ručku, no paleontolog nije pokazivao znake da će se uputiti ka nekom restoranu. Ako ne ručam kad mi je vreme, padne mi šećer ili ugljeni hidrati, ne znam, pad nečega u sklopu žlezda s unutrašnjim lučenjem pokvari mi raspoloženje tako da mi je postalo teško da pratim šta mi govori.

No utom, ostavivši za sobom seoce po imenu Losoja, doslovce smo ušli u raj.

Pred očima mi se ukazao predeo koji nije s ovog sveta. Još jedan dokaz da smo umrli?

Sunce koje se nalazilo u najvišoj tački svog puta izazvalo je opijenost svetlošću koja je uzбудila čula ustupivši mesto opažanju nekako uvećane stvarnosti, možda sjajnog sna. Otvorio sam prozor automobila i disanjem udahnuo svetlost, znojio se svetlošću, svetlost mi je prodirala kroz pore, dopirala do kostiju, prolazila kroz srž, izlazila mi na leđa i nastavljala svojim putem ka središtu zemlje gde će možda postati tamna svetlost koja će obrnuto osvetliti njenu utrobu. Oko nas nije bilo nikoga, nijednog automobila, nijednog motora, nijednog bicikla. Tu i tamo bi senka u obliku ptice zaparala materiju tišine od koje je sazdán vazduh.

– Jesmo li u Tajnoj dolini? – upitao sam.

– Jesmo – uzvratio je paleontolog – u dolini neandertalaca. Zove se tajna jer je sasvim osamljena.

Govorio mi je o njoj prilikom ranijeg susreta obećavši da će me jednog dana odvesti da je vidim. Za mene je to značilo da ću posetiti pradedove zato što sam ja neandertalac. Toga sam svestan još od školskih dana jer su me deca sapijensa, inače zlotvori, čudno gledala. Morao sam da ulažem nadljudske napore da sakrijem svoju neandertalnost, tako da sam život provodio u posmatranju da bih

imitirao njihovo ponašanje, pa mi nije ostajalo vremena da se posvetim učenju. Iz svih predmeta sam dobijao nedovoljne ocene što me je činilo još većim neandertalcem, ako je tako nešto moguće. Moja porodica na prvi pogled nije izgledala neandertalski iz čega sam odmah zaključio da sam usvojen, usvojen idiot, naravno, sve dok na televiziji nisam naleteo na program o neandertalcima i prepoznao sebe u glavnom liku koji je izgledao kao moja kopija, ili sam ja izgledao kao njegova kopija. Roditelji nisu ništa primetili. Tata, koji je bio čistokrvni *sapiens sapiens* rekao je „baš dobro što je čovek uspeo da umakne iz tog stanja stvari“.

„Zašto“, upitao sam ga.

„Zato što neandertalci – rekao je – nisu imali simboličke sposobnosti“.

Nisam se usudio da pitam u čemu se sastojala simbolička sposobnost, ali sam pogledao u enciklopediju i naučio šta je to simbol. Zastave, na primer. Meni se činilo da je to sranje od simbola, ali sam se pravio da me interesuju da bih prošao kao sapijens. Okruženi smo simbolima. Ogrlica moje majke od bisera Mahorika*, na primer, takođe je bila simbol (statusni). Isto tako, utvrdio sam da su neandertalci i sapijensi razmenjivali svakovrsne materijale uključujući i genetski. U početku su sapijensi neandertalcima davali staklene ogrlice u zamenu sa hranu jer su sapijensi voleli gastronomiju, a neandertalci su bili opčinjeni svetlucanjem. Pošto nisu imali simboličku sposobnost, mislio sam ja, nisu znali šta znači to svetlucanje, ali su njime bili očarani. I onda od tolike razmene predmeta, a pošto dodir dovodi do nežnosti, neandertalci

---

* Najstarija vrsta gajenih bisera, najkvalitetnijih posle pravih, čija je proizvodnja započeta na ostrvu Majorca (otuda naziv) krajem XIX veka, a proces izrade i danas je tajna. (Prim. prev.)

i sapijensi su počeli zajedno da odlaze u krevet. Sapijensi, koji su bili pametni, činili su to iz poročnosti, dok su neandertalci, naivniji, legali iz ljubavi. I tu je počela genetska razmena.

U svojstvu neandertalca proveo sam vrlo tešku prvu mladost jer nisam voleo devojčice zbog njihovog novca (odsustvo simboličke sposobnosti sprečavalo me je da cenim vrednost novčanica), već zbog njihovog sjaja. No njima su se dopadali mladići sa simboličkom sposobnošću, odnosno oni koji su znali za značenje posedovanja jednog renoa. Nije bilo načina da se ni sa jednom od njih razmeni genetski materijal. Prihvatale su da ih pozovem na užinu, ali kad bih im ponudio porciju semena, odmah bi pobeogle.

Teško je to bilo, i još uvek je. I dalje se pretvaram da razumem sapijense, da im pripadam, ali zapravo patim kao pas zato što je sapijens doveo svoje intelektualne sposobnosti do krajnosti koje je teško oponašati.

Elem, paleontolog me je doveo nazad, kući. To je bilo iznenađenje, pretpostavljam, koje je pomenuo kad smo krenuli.

Prizor te je ostavljao bez daha. Dolina je izgledala platonski, kao arhetipska dolina, natprirodna dolina. Bila je to DOLINA.

– Možeš li ti da poveruješ da ovo postoji? – promrmljao je ugasivši motor.

Ćutke smo izašli iz automobila. Paleontolog je poneo kišobran i otvorio ga da se zaštiti od sunca, pa je krenuo da se penje blagom padinom u potrazi za širinom pogleda.

– Vidi – rekao je pokazujući mi jednu biljku – to je divizma. Koristi se za ribolov. Bacali su je u stajaću lokvu kao što je ona koju tamo dole pravi reka, a ribe bi isplivavale polumrtve. Pogledaj kakav šipak. I bulke. Bulke. Bulka je moj cvet. Ta crvena boja je neobjašnjiva. A ne propusti da zapaziš i kozlac.

Kako je nabrajao biljke, tako ih je nežno milovao jagodicama prstiju leve ruke ne ispuštajući kišobran iz desne. Što se mene tiče, tamo gde sam ranije video samo jednolični skup rastinja, sad sam, osim divizme, šipka i bulki video zevalice i nezaboravke i divlji lan, pa sam otuda zaključio da je reč, kako sam odavno podozrevao, organ vida. U ovom slučaju proširenog vida jer gde god da sam skrenuo pogled, otkrio sam izuzetan blesak. Obična pčela glave zaronjene u skrovitu dubinu kakvog cveta postajala je izvanredan primerak za biološku izložbu.

– Mi zapadnjaci ništa ne razumemo – začuo sam Arsuagu kako razgovara više sa samim sobom nego sa mnom.

Čovek s kišobranom penjao se ptičijim pokretima ka čistini koja se izdizala nad površinom zemlje kao pokrov za glavu loše pokopane lobanje. Zamislio sam kameno more.

– Čist krečnjak – pročitao mi je misao. – Zato ima toliko pećina, zbog krečnjaka.

– Na kojoj smo visini?

– Na hiljadu sto metara. Ovo je tektonska dolina, nije rečna dolina.

– U čemu je razlika?

– U tektonskoj se reka prilagođava dolini jer je nije ona napravila, nastala je orogenezom i tektonskim pomeranjima. Centralni sistem čine uzvišenja u nizu, u njemu izviru reke koje će se uliti u Taho i Duero. To su poprečne doline. Reke dube svoje korita i zatim se spuštaju ka središtu dve visoravni. Tako nastaje rečna mreža. Kažemo da je ova dolina nevidljiva jer se ne vidi ni sa jednog mesta na planini. A ovaj prolaz je Malangosto, tuda je išao arhiprezviter od Ite*, paroh u Sotosalbosu. Tu on sreće brđanku rutavu

---

* Huan Ruis, arhiprezviter od Ite (1283?-1350), autor je *Knjige o valjanoj ljubavi*, jednog od najznačajnijih dela španske srednjovekovne književnosti, pretežno prognoz i sa nagoveštajima renesansnih odlika. (Prim. prev.)

poput medveda s kojom mora da legne da bi ga pustila da prođe. Toliko je iznosila putarina. Ovde je bilo medveda.

Kretali smo se po kamenom moru, po lobanjama, pod jarkim suncem, Arsuaga zaštićen kišobranom. Svaka čisti-na krije preistorijsko nalazište.

– Ovde je – rekao je – postojala velika raznovrsnost živog sveta jer ima vode i nekoliko spratova rastinja. Dobro obrati pažnju: kraj reke su beli jaseni; zatim idu hrastovi, posle imaš borove, pa iznad njih pojas alpskog šipražja. Konačno, povrh svega su alpski travnjaci. Uspon planinskim klancem liči na putovanje ka severnom polu. To se naziva arktičko-alpskim rasedom.

Stigli smo do preistorijskih nalazišta prekrivenih ogromnim plastičnim čaršavima koji izgledaju kao pokrovi.

– Još nije počela sezona iskopavanja – objasnio mi je Arsuaga – zato smo ih prekrili.

Pitao sam ga možemo li da podignemo plastiku i uđemo u neku od pećina čija se unutrašnjost kroz nju nazire, a on je odbio s izrazom osude na licu.

– Ove pećine su – dodao je – bile pretrpane. U njima smo pronašli lavove. Lav se nalazi na vrhu lanca ishrane, pa kad ima lavova ima i bizona, konja, jelena, divljih goveda, divljih svinja... čega hoćeš. Ima svega. Mesto je vrlo povoljno za ljude jer životinje nemaju gde da umaknu. Možeš da ih sateraš u ćorsokak. Za lov je najgora stepa, sem ako znaš da jašeš konja. Kastilja je tada bila pustinja Gobi.

– A gde su neandertalci?

– Ovde je sve neandertalsko. Pogledaj, pećina bez svo-da, iako ga je imala. Govorimo o periodu od pre pedeset hiljada godina. Tu smo pronašli zube neandertalske devojčice i životinjske lobanje s rogovima koji su u stvari bili trofeji jer njihovo čuvanje nema korisnu svrhu već je obrednog reda.

- Simboličko ponašanje?
- Nema drugog objašnjenja.

Pitam se: odakle je kog đavola moj otac izvukao to da su neandertalci bili lišeni simboličke sposobnosti? Postao sam pisac da bih se pravio da je imam, a ispade da ih stvarno imam.

Ophrvan uzbuđenjem, samo što nisam rekao paleontologu za svoju neandertalnost, ali sam se uzdržao jer smo se videli samo dva puta, pa nisam želeo tako brzo da ostavim loš utisak.

Utom smo zastali kraj stenja koje kao da je nastalo odronjavanjem. Objasnio mi je:

- Stena je služila kao štitnik, nadstrešnica, i pravila je zaklon sličan onom na autobuskim stanicama. Kao što vidiš, štitnik je pao, ovo kamenje su njegovi ostaci. Pod njim, upravo ovde, nalazilo se neandertalsko naselje. Govorimo o periodu od pre sedamdeset hiljada godina. Tu su ložili vatru i hranili se. Jeli su lovinu do poslednje kalorije. Od bizona bi ostala samo šaka kostiju. Ovde su takođe okresivali oruđe koristeći prilično složenu tehniku poznatu kao Levaluzijski metod ili metod gotovog jezgra.

Dok mi je potanko objašnjavao taj metod na koji zarad sopstvene odbrane nisam obraćao pažnju, posmatrao sam mesto i na trenutak ugledao neandertalsko naselje sa svim pojedinostima. Video bih ga i zatvorenih očiju jer se prizor odigravao istovremeno u unutrašnjosti i izvan moje glave. Prvo sam primetio da pod nadstrešnicom koja im služi kao zaštita nema ponedeljka, utorka ni srede, čak ni nedelje popodne. Baš dobro! Nema januara, ni februara ni marta, ni Božića, naravno. Nema ni dvanaest sati u podne ni tri po podne jer sati još nisu izmišljeni, dosta im je što moraju da lože vatru, štave kože koje su ih štitile

od hladnoće i da spremaju oruđa za lov. Tu je grupa ljudi svih životnih doba. Stari, mladi, odojčad, sredovečni ljudi. Pod uticajem jedne Arsuagine knjige koju sam pročitao, uočavam neandertalsku šiparicu koja pokušava da izvuče srž iz kosti nekog biljojeda. Devojka polaže kost na ravan kamen koji koristi kao nakovanj i udara po njoj okruglim kamenom. U početku kost i kamen skliznu, ali posle nekoliko pokušaja butna kost (ako je butna) bizona puca i devojka stiže do srži koja predstavlja izvanrednu kalorijsku injekciju.

Paleontologov glas me je istrigao iz zadubljenosti:

– Ovde je bilo mnogo divljači, ali nije bilo kremenca za pravljenje oruđa, pa su se prilagodili onome što su imali, a to je bio kvarc. Kvarc je sranje, ali su oni umeli neverovatno dobro da ga iskoriste metodom okresivanja koju sam ti upravo objasnio.

– Aha – rekoh naglašeno potvrdno da se ne primeti moje pomanjkanje pažnje.

– A sada – dodao je Arsuaga – idemo u klanac Kotos na seoski pasulj i po dva pržena jajeta u „La granhu“*, restoran mog prijatelja Rafe. Posle ćemo sići s druge strane planine i tako ćemo zatvoriti krug.

Zaboravio sam na glad, ali kad je pomenuo pasulj, i njega sam ugledao u glavi, kao i jaja kojima sam za svoj groš dodao još prženi krompir.

Dok smo silazili ka autu pitao sam ga kad ću moći da uđem na neko od nalazišta.

– Još uvek nisi ukopčao – rekao je pod svojim afričkim kišobranom – da preistorija nije u nalazištima, tako misle neznalice. Preistorija nije otišla, osvrni se oko sebe, ona je svuda ovde. Nosimo je ti i ja u sebi. Na

---

* „La granha“ znači poljoprivredno gazdinstvo. (Prim. prev.)

---

nalazištima su samo kosti. Preistorija je u životinji koja prolazi kao senka.

Pivo je hladno, a pasulj skuvan baš kako treba.

– Šta određuje jednu vrstu? – pitam.

– Zapitaj se prvo zašto postoje vrste – kaže Arsuaga.

– Zašto postoje vrste?

– Vrste postoje zato što si ti tako odlučio. U prirodi sve teče, nema ničeg statičkog.

– Ali valjda postoji neka naučna saglasnost, pretpostavljam, o onome što nazivamo vrstom.

– Ako baš hoćeš, vrstom nazivamo ono što je priznato kao različito a ne hibridno, mada se posle u prirodi ukrštaju kojoti sa šakalima.

– Je li neandertalac drukčija vrsta od sapijensa?

– O tome ti odlučuješ. Je li pasulj dobar ili nije?

– Kako mogu ja da odlučujem?

– Kad jedno naselje postaje grad? Kad brdo postaje planina? Kad mali talas postaje veliki?

– U redu, ali da li je neandertalac vrsta ili nije. Šta si ti odlučio?

– Ako baš hoćeš, odlučio sam da jeste. Da poručimo još po pivo?

– Ipak se pomešao sa sapijensom.

– Španac nije Arapin, ali kažemo jastuk*. To je jezička pozajmica. Genetske pozajmice su kao jezičke pozajmice. Nije isto hibrid i pozajmica.

– Dobro.

---

* Arapi su vladali Iberijskim poluostrvom u kontinuitetu od 711. do 1492. godine kad je pala Granada, njihovo poslednje uporište. Kao što je kod nas 'jastuk' turcizam, tako je i španska reč za isti pojam arabizam. (Prim. prev.)